

İslam Hukukunda Gaye Problemi (Zaruriyyat-Haciyyat-Tahsiniyyat)*

Ali Pekcan, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 304, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s.263 (ISBN 975-6835-98-2)

Giriş, üç bölüm, sonuç ve bibliyografyadan oluşan ve esasen doktora çalışması olarak kaleme alınan bu kitap, İslam Hukuku alanında gaye problemini geniş bir şekilde ele alan ilk Türkçe eserdir.

Yazarın da ifade ettiği gibi, hükümlerin amacı, müctehidlerin fıkıh kaynaklarından hüküm çıkarırken fitri-zaruri ihtiyaçları gözetmesi ve bu temele dayalı ihtiyaçların hükümlere etkisini konu etmektir. İslam Hukuk literatüründe " Makasidu'ş-Şeria/Şari" şeklinde ifade edilen konu, Türkçe ifadeyle " Hukukun Gayeleri" şeklinde ele alınır.

Teorik temelde ilk olarak Cüveyni (v.478) ile başlayan " Makasid/Gaye Problemi" Gazzali, Razi, Amidi, İzz b. Abdisselam, Karafi, ve Şatibi ile devam etmiştir. Teorik temellerinin Şatibi ile tamamlandığı düşünülen makasid konusu, sonraki devir usulcüler/ilim adamlarınca olduğu gibi tekrar edilmiştir. Mesela; Dihlevi, İbn Aşur, Seyyid Bey, Şelebi, Buti, Hamid el-Alim, Ahmet Raysuni, İsmail Haseni ve M.Halid Mesud gibi ilim adamlarınca ele alınan konu, daha çok eskinin tekrarı görünümündedir.

Yazar, hukukun amaç ve fonksiyonlarına yer verdiği giriş bölümünde; bu amaç ve fonksiyonları üç başlık altında inceler.

1.*Toplumsal düzenin sağlanması*: Toplumsal bir ortamda ortaya çıkan ve toplum tarafından ihtiyaçların karşılanması için sürekli geliştirilen hukuk kuralları, insanların birbirleriyle, toplumla ve devlet ile çatışmadan aralarındaki ilişkileri düzen-

* Yazar'ın bu eserinin dışında, İslam Hukukunda gaye problemini ele aldığı bir makalesi de bulunmaktadır. Söz konusu makalede, İslam Hukukunda gaye problemini açığa çıkaran bir takım prensip ve kriterlere işaret edilmiştir. Bu anlamda illet, ta'lil, makasid, maslahat, hikmet ve fitrat gibi kavramların İslam Hukuk geleneğindeki konumları incelenmiştir. Bkz. Ali Pekcan, " Makasid Teorisinin Temel Parametreleri", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı:3, 2004, s.113-142.

ler. Toplumu oluşturan insanların çıkar çatışmalarının önüne geçmek ve daha iyi şart ve imkanlarda hayat sürmelerini sağlamak hukuk kurallarının varlığıyla mümkün olur. Aksi hal, yani toplumu oluşturan bireylerin çıkar ve güçlerinin öne çıktığı ve kendi kurallarını koyduğu toplumların varlığı uzun olmayacaktır. *Hukuk, diğer taraftan özgürlüğün var olabilmesinin de ön şartıdır. Özgürlük ancak, hukuk temeli üzerinde ve hukukun çerçevesi içerisinde varlık olanağına sahiptir (s. 19).*

2. *Adaletin gerçekleştirilmesi:* Toplumsal düzeni gerçekleştirme amacını taşıyan hukuk, bunu bazı ilkelerin varlığıyla sağlar. Bu ilkelerin en önemlileri arasında *adalet* yer alır. *Adaletin gereği olarak, toplumda hukuk kurallarının düzenli bir biçimde uygulanması ve minimum etkinliğe sahip olması, benzer durumların benzer muameleye tabi olması ve böylece hukukun uygulanmasında kararlılığın ve birliğin sağlanması, adam öldürme, hırsızlık yapma, şiddet kullanılması gibi fiillerin hukuk düzenince reddedilmesi gibi ilkelerin kabul edilmesi gerekir (s. 20-21).*

3. Toplumsal ihtiyaçların karşılanması: Hukuk, toplumda bir takım sosyal fonksiyonları yerine getirdiği gibi aynı toplumun değişik ihtiyaçlarını da karşılar. Hukukla toplum arasında uyumun sağlanması, toplumun bir takım isteklerini de yerine getirmesini beraberinde getirir (s. 21).

Toplumsal ihtiyaçların karşılanması, toplumu oluşturan bireylerin yararlarının temin edilmesi anlamına gelir. Bunun yolu ise, insanın biyolojik yapısını; doğmasını, ölmesini, beslenmesini, sıcak ve soğuktan korunma gibi taraflarını önemsemektir. Hukuki bir kurum olan ailenin varlığı bile, dini ve ahlaki saiklerin yanı sıra biyolojik ihtiyaçların teminini düzgün bir zeminde sağlayan karşı cinslerin birlikteliği ile gerçekleşir. Yine toplumun bir gerçeği olan ekonomik ihtiyaçların ve bireyler arası ticari ilişkilerin sağlıklı yürümesinin zorunlu şartı, hukuk düzeninin olmasıdır.

Birinci bölümde; "Makasidu's-Şeria" ismi altında makasidu's-şeria'nın tanımı, önemi, fikri temelleri, fıkıh usulü ilmindeki yeri ve tarihi seyri ele alınmaktadır. İslam hukukunda hukukun kaynağı, mantığı ve amaçladığı hedefler; 1. Makasidu's-Şari/Şeria, 2. Hikmetü't-Teşri ve 3. Felsefetü't-Teşri başlıkları altında incelenir. "Hedeflenen yer" anlamında "maksıd/makasid" kelimesiyle "suyun doğup çıktığı yer" anlamında "şeria/ Allah Teala'nın kullarına din olarak belirlediği kural ve hukukun bütünü" kelimelerinin izafetinden oluşan "Makasidu's-Şeria"nın farklı tanımları yapılmıştır. Tahir b. Aşur (v.1973) 'makasidu's-şeria'yı; "Kanun koyucunun hükümleri vaz ederken, gözettiği ve hedeflediği hikmet, hedef, gerekçe ve manalardır." şeklinde tarif eder. Yazarın belirttiğine göre; fıkıh usulü ilminde bu ismi ilk kullanan Şafii usulcü İmamü'l-Haremeyn el-Cüveyni (v.478/1085) olup, ondan sonra diğer mezhep bilginleri tarafından da kullanılmıştır. Yazar kitabında "makasidu's-şeria"nın yerini tutan "hikmetü't-teşri ve felsefetü't-teşri" kavramlarının da manalarını verir ki; esasen bu üç kavramın da mahiyeti ve konusu aynıdır.

Bilebildiğimiz ilk fıkıh usulü eseri "Risale"yi kaleme alan Şafii, ictihad edebilmenin şartlarını 10'a kadar çıkarmış (Risale, 509-511); makasidu's-şeria'yı ismen zikretmese de bu ictihadlarında makasida önem vermediğini göstermez. Şafii mezhebinin ileri gelen usulcülerinden Cüveyni ise fıkıhın delillerini saydıktan sonra, müctehid için makasidin önemini belirten şu uyarıda bulunur: "...müctehid bu mer-

tebelerden (fıkıh kaynakları) biriyle amel mümkün olmazsa, hemen kıyasa dalma-
yıp, şeriatın genel prensipleri ve genel maslahatlarıyla hüküm verir, eğer konu hak-
kında genel bir maslahat bulamazsa, icma'ı göz önüne alır..." (s. 31). Cüveyni'den
sonra gelen usulcüler de makasidın önemini belirtmişler ve müctehidin ictihad
ederken makasidı itibar edebileceğini söylemişlerdir. Mesela; Karafi, baba/ oğul
Subkiler, Şatıbi ve günümüz ilim adamlarından Tahir b. Aşur, Karadavi, Fethi Dirini
vs. burada hatırlanabilir (s. 30-35). Yazarın da önemle belirttiği gibi, hukukun man-
tığının ve amaçlarının bilinmesi müctehidin gerek mevcut nasları anlamasında ge-
rekse nasların manalarının/gayelerinin yeni meselelere teşmil edilmesinde önemli-
dir. Bu anlamda müctehide ayetlerin nüzul ve hadislerin vurud sebepleri yardımcı
olur. Yazar, makasidu'ş-şeria'ya dikkat etmenin hem İslam Hukukunda hem de
Türk Medeni Kanununda hukuki problemlerin çözümünde kullanılan bir yöntem
olduğunu, bunun da ötesinde hükümlerin gaye ve amaçlarının bilinmesinin muha-
taplar açısından moral destek/kalbin sükunetini sağlayacağını belirtir (s. 36-39).

Yazar, makasidu'ş-şeria'nın fikri temellerini araştırdığı kısımda, konunun ge-
rek kelam ilmi gerekse fıkıh usulü ilmi ile ilgisinin olduğunu belirtir. Bu bağlamda,
"husun-kubuh, salah-aslah ve talil-ü ef'alillah" makasid teorisinin fikri temellerini
meydana getirir. Yazarın da belirttiği gibi, İslam kültüründe güzel ve çirkin/husun
ve kubuh konusunda Eş'ariyye, Maturidiyye ve Mutezile olmak üzere üç temel yak-
laşım vardır. Esasen kelami nitelik arz eden husun ve kubuh meselesinin makasid
teorisi ile bağlantısı şöyle kurulabilir: *Eşya ve fiillerdeki güzellik-çirkinlik, iyilik-
kötülük vasıfları, ister vücut ister bir lütuf olarak belirlenmiş olsun, sonuç olarak:
şer'i hükümlerin bu doğrultuda ve eşyadaki bu nitelikle uyum halinde olması, yani
Allah'ın hükmüyle, eşyadaki bu niteliklerin birbirleriyle örtüşmesi gerekir. İşte bu
husus, konuyu kelami nitelikten hukuki bir niteliğe dönüştürmektedir. Aklın, eşya
veya fiillerdeki bu nitelikleri kavramadaki fonksiyonu, hukukta metodik açıdan yeni
açılımların fikri temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, husun ve kubuhun "şer'i" ol-
duğunu savunan doktrinler, ictihad kapısını dar tutarak, istihsan, ıstislah gibi hüküm
çıkarma yöntemlerini kabul etmemekte, "aklı" olduğunu söyleyenlerin ise istihsan,
ıstislah gibi metodları benimsemek suretiyle ictihad alanını genişlettiklerini söyle-
mek mümkündür* (s. 43). Yine makasidın fikri temelini teşkil eden hükümlerin ta'lili
hususunda da iki ana yaklaşım vardır: 1. Cebriyye, Eş'arilerin bir kısmı ile Zahiriler
ilahi fiillerin bir takım maslahatlarla ta'lilini uygun görmezler. Şöyle ki; hükümlerin
bir maslahat ve gayeyi gerçekleştirmek üzere konulduğunu kabul etmek, İslamın
yüceliği ile bağdaşmaz. Bu anlayışın bir uzantısı olarak mesela; Zahiriler nasların
sadece zahir anlamlarının hüküm ifade ettiğini ileri sürerler. 2. Mutezile, Şia ve
Maturidi imamlar ilahi hükümlerin bir kısım maksad ve gayeleri gerçekleştirmek
üzere konulduklarını belirtir. Bu gurubun görüşlerini Seyyid Bey şu ifadelerle dile
getirir: *"Mutezile ile Maturidiyyeye göre hikmet-i teşri muktezası olarak ahkam-ı
şeriyye mesalih-i ibada tabidir. Din ve şeriat vaz'ındaki asıl hikmet ve gaye,
beşeriyyeti bir medeniyet-i fadiliye isal ve bu suretle umum insanlar için dünyevi
ve uhrevi saadet-i hakikiyyeyi istihsaldir"* (s. 48-9).

Yazar, hukuki kuralların gayelerinin ve maksadlarının en belirgin ortaya çıktığı fıkhi delil olarak kıyası göstermektedir. Nitekim Hanefi usulcüsü Cessas (v.370/981) da, " Biz biliyoruz ki Allah Teala'nın abes(anlamsız) bir fiil yapması mümkün değildir. O'nun bütün fiilleri yüksek bir gayeye matuf olarak meydana gelmektedir. Nassların ta'lilinin anlamı: benzer olayların da aynı hükmü almasının gerekli olmasıdır. Değilse ta'lilin bir anlamı kalmaz. Bu yüzden illetin varlığı ile hüküm var, olmayışı ile de hüküm yoktur." diyerek bu hususa işaret etmektedir (s. 50). Klasik dönemde makasid ve maslahat konularının kıyas, sonraki dönemlerde ise 'maslahat-ı mürsele ve makasidu'sş-şeria' müstakil başlıkları altında incelenmesinden hareketle, kitapta kıyas teorisi ana hatlarıyla ele alınmaktadır.

Kıyası, ilahi hükümlerde var olduğu kabul edilen bir takım maksad ve gayelerin sonradan meydana gelen/diğer hükümlere teşmilinin bir yolu olarak görenler, bunun iki zorunlu sebebinden bahsederler.

1. Naslar sınırlıdır. Olaylar ise sınırsız ve değişkendir.
2. İslam Hukukunun bütün zaman ve mekânlarda, bu olay ve durumlara ilişkin karşılaşılan problemleri çözüme kavuşturması gerekir (s.51).

Yine kıyas, şer'in muteber saydığı maslahatların hükmü bildirilmeyen, müctehidin ihtihadına bırakılan meselelerde de var olup olmadığının araştırıldığı bir yöntemdir. Şöyle ki; *kıyas, bu nevi maslahatlar yoluyla işletilebilen bir delildir. Zira kıyas şer'i hükümler üzerinde fikir yürütüp bunlarla Şari'in hangi maslahatı gerçekleştirmeyi hedef tuttuğunu kavramaya çalışma esasına dayanır. Şayet bu maslahat, Şari'in hükmünü bildirmediği başka bir olayda söz konusu ise bu olay kıyas yoluyla hükmü bilinen olayın hükmünü alır. Dolayısıyla muteber maslahatlar sonuç itibarıyla kıyasa racidir. Bir başka deyişle muteber sayılan maslahatlar, nass ve icmadan istinbat yoluyla elde edilmiştir* (s. 63-4).

Hükümlerin ta'lilini reddeden, dolayısıyla kıyasa fıkhi deliller arasında yer vermeyen Zahiriler, nasların sessiz kaldığı, hükmünü bildirmediği konuların nasıl çözümleneceği arayışını sürdürmüşler ve *nass ve icma'n bizi yükümlü tuttuğu ya da bir yasak getirdiği durumların dışındaki her şey serbesttir* sonucuna ulaşmışlar; yeni olay ve problemleri nass ve icma'n dışında ' Beraet-i Asliyye', ' Istishab' gibi ilkelerle çözüme kavuşturmuşlardır (s. 69).

Sonraki dönemlerde makasid konusu 'maslahat-ı mürsele' içerisinde ele alındığından, yazar, bu prensibi de ana hatlarıyla kitabında yer vermiştir. Maslahat-ı mürsele de esas itibarıyla, Kitap, Sünnet ve İcma ile bilinen hukuki bir gaye ve maksadın, hükmü naslarla bilinmeyen meselelerde gerçekleşmesinin tespitidir. İstislah adı da verilen maslahat-ı mürsele; *hükmün kendisine bağlanması ve üzerine hüküm bina edilmesi, insanlara bir fayda sağlayan veya onlardan bir zararı gideren, fakat muteber veya geçersiz sayıldığına dair belirli bir delil bulunmayan manalardır/durum veya gerekçelerdir* (s. 70).

Maslahat-ı mürsele her ne kadar Maliki mezhebi ile özdeşleşmiş olsa da, diğer mezheplerce de farklı adlar (İstihsan, örf-adet, sedd-i zerayi, siyaset-i şeriyye, hisbe) altında ele alınır ve hüküm vermede bir prensip olarak kabul edilir. Mesela; Şafii usulcülerden Cüveyni, konuyla ilgili nass bulunmazsa müctehidin hemen kıyasa yönelmeyip, genel prensip ve umumi maslahatlara göre hüküm vereceğini; Gazzali ise mürsel maslahatlarla amel edilebilmesi için maslahatın, 1. zaruri, 2. külli ve 3. kati özellikleri taşımasını söyler (s. 73). Ramazan el-Buti'nin ifadesiyle maslahat-ı mürsele ile amel edilebilmesi için maslahatın; kanun koyucunun hedeflediği gayelere uygun olması, Kur'an ve Sünnet naslarıyla çelişmemesi, kıyasa aykırı olmaması ve kendinden daha önemli bir maslahatı ortadan kaldırmaması gereklidir (s. 75).

Maslahat prensibini delil olarak kullananların nakli ve akli bir takım delilleri olduğu gibi, delil olarak almayan bir kısım Şafii ve Maliki bilginler ile Zahiri mezhebinin de görüşlerini ispat sadedinde ileri sürdükleri gerekçeler vardır. Yazar, bu her iki görüşü ileri sürenlerin ve özellikle de reddedenlerin delillerine yer vermiştir. Zahirilikle özdeşleşen maslahatın reddi; maslahat-ı mürselenin hem muteber hem de mülga maslahatlara girme ihtimali, keyfi ictihadların yapılmasına yol açacağı, maslahatların zaman ve mekanla ilişkili olarak değişebileceği ve buna bağlı olarak verilen hükmün munzabıt olamayışı gibi gerekçelerle desteklenmeye çalışılmıştır.

Yazar, makasidın tarihi seyrine yer verdiği birinci bölümün son kısmında Şafii usulcü Cüveyni ile başlayıp Gazali (v.505), Fahreddin Razi (v.606), Amidi (v.631), İbn Hacib (v.646), İzz b.Abdisselam (v.660), Karafi (v.684), Tufi (v.716), İbn Teymiyye (v.728), İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751), Şatibi (v.790), Dihlevi (v.1176) ve Tahir b. Aşur (v.1393)'a uzanan pek çok ilim adamının konuya ilişkin yaklaşımlarını vermektedir.

Cüveyni, el-Burhan, Kitabu't-Telhis ve Gıyasu'l-Ümem isimli eserlerinde makasidı ifade eden farklı kullanımlara yer vermekte (s. 88-89) ve Burhan'ın kıyas konusunda illetlerin tespiti çeşidinde maksadların derecelerine değinmekte ve bu maksadları; 1. zaruri, 2. haci ve 3. tahsini diye üç gurupta toplamaktadır. Cüveyni tarafından yapılan bu guruplandırma, kendisinden sonra kaleme alınan usül eserlerinde de korunmuş ve devam ettirilmiştir. Cüveyni, İslam Hukukunun gerçekleşmesini istediği maslahatları üç kategoriye ayırmada öncü olduğu gibi, dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunmasının zaruri maslahatlardan olduğunu ifade etme konusunda da öncü olmuştur (s. 91).

Yazar, ikinci bölümde makasidu's-şeria'nın temel üç mertebesi ve bunları tamamlayan ikincil maksatları konu edinmektedir.

Maslahat/makasidın temelinde insan ihtiyaçları, yani maslahatların/yararların elde edilip, mefsedetlerden/zararlardan uzak durmak yatmaktadır. Buradan hareketle İslam Hukukunda insanın ihtiyaç duyduğu maslahatlar önem bakımından za-

ruri, haci ve tahsini olmak üzere üç kısım oluştururlar. Makasidin temelinde yer alan ihtiyaç; kelime olarak kendisine ihtiyaç duyulan şey anlamında; istilahta ise, 'zaruret' mertebesine ulaşmamış 'normal' gereksinimleri kapsar (s. 121-2).

Dilde, kendisinden kaçınılması imkansız durum anlamına gelen zaruret, istilahta zaruriyyat-ı hams denilen, zorunlu beş temel (din, nefis, akıl, nesil, mal)'den birine yönelik şiddetli zarar ve helak korkusunu içeren durumdur (s.122). Yazar, Cüveyni'den, Tahir b. Aşur'a uzanan dönem içerisinde zaruriyyatın farklı tanımlarını verdikten sonra, zaruriyyatı oluşturan unsurları ve bunların sınırlarını konu etmektedir. Usulcüler arasındaki genel kabule göre; zaruriyyatı oluşturan temel unsurlar 'Beş temel ilke' (el-Usulü'l-hams) diye nitelenen 1. Dinin korunması, 2. Canın korunması, 3. Akıl korunması, 4. Neslin korunması ve 5. Malın korunmasından oluşur. *Bu beş temel ilkeden toplu halde ilk kez söz eden İmam Gazzali olup, "el-Mustesfa" adlı eserinde, şeriatın maksadının, insanın dinini, canını, aklını, neslini ve malını korumak olduğunu söylemiştir* (s. 134). Karafi, Subki gibi bazı usulcüler bu beş temel ilkeye altıncı olarak 'ırzın korunması'nı ekleyerek ırzın korunmasını da zaruri maslahatlar içerisinde dahil etmektedirler. Son dönem ilim adamlarından Nasr Hamid Ebu Zeyd ise, bu klasik tasnifi değiştirmiş ve zaruri maslahatları; 1. Akıl, 2. Özgürlük ve 3. Adalet olmak üzere üçe indirgemiş ve bu üç temel ilkenin klasik tasnifte yer alan unsurları da kapsadığını ifade etmiştir (s. 135-8).

Kitapta, zaruriyyatın temel unsurları verildikten sonra, bu unsurlara gerek Kur'an ve Sünnet naslarında nasıl yer verildiği gerekse tümevarım yöntemiyle bu unsurların tespiti konuları ele alınmıştır. Mesela; Mümtahine 60/12'de Hz.Peygamberin kadınlarla hangi konularda bey'at yapacağı anlatılırken, dinin, malın, neslin, hayatın ve ırzın korunması gibi temel prensiplere değinildiğini görürüz. Tahir b. Aşur, bu temel prensipler ile insan doğasının ve tabiatının ihtiyaç duyduğu maslahatların bir olduğuna işaret etmektedir.

Zaruri beş temel unsur Kur'an ayetlerinde yer aldığı gibi, Hz.Peygamberin hadislerinde de birlikte veya ayrı ayrı yer almaktadır. Mesela; Veda hutbesi'nde bu beş temel unsur yer verilmiştir (s. 144-5). Yazar, Gazzali, Şatıbi, Amidi, İbn Hacib, İzz b.Abdisselam ve Karafi'ye atıfla beş zaruri ilkenin evrensel olduğunu, sadece İslam dininin değil semavi ve semavi olmayan diğer inanç sistemlerinin de bu zaruri ilkelere yer verdiğini İsevilik, Musevilik, Budizm, Jainizm ve Zerdüştlük'ten örneklerle ortaya koymaya çalışır (s. 147-152). Beş temel ilkenin farklı inanç sistemlerinde nasıl yer aldığı örneklerle verildikten sonra, bu ilkelerin her birinin geniş izahatı yapılmaktadır. Bu bağlamda dinin korunması başlığı altında; dinin tanımı, insanın dine olan ihtiyacı, dinin korunmasını sağlayan dinamikler (inanç esasları, ibadetler, insan zihnini batıl düşünce ve anlayışlardan temizleme), kendisine yönelik zararlar giderilerek dinin korunması (cihadın farz kılınması, mürtedlerin öldürülmesi, bid'atçilerle ve zındıklarla mücadele) gibi konular örneklerle açıklığa kavuşturulmaktadır. Benzer yöntem dahilinde *Hayatın korunması, Akıl korunması, Neslin korun-*

ması ve Malın korunması ele alınmakta ve zengin örneklerle konuların iyice anlaşılması sağlanmaktadır.

Şer'i maksadların ikinci mertebesini oluşturan hacıyyat, sözlükte; "ihtiyaca nispet edilen şey" anlamına gelir. Fıkıh usulü terimi olarak ise; "Zorunluluk derecesi zaruriyyat seviyesinde olmayıp, normal ihtiyaç seviyesinde korunması hedeflenen maslahatları" ifade eder. Hacıyyattan kavram olarak ilk defa bahseden Cüveyni ise hacıyyatı, 'Zaruret derecesine ulaşmamış genel ihtiyaçlar' diye tarif eder.(s.202) Hacı maslahatlar, zaruri maslahatlara nispetle çok geniş bir alanı kapsar. Hacıyyat mertebesinde yer alan ihtiyaçların yerine getirilmemesi durumunda, mükellef zaruri olarak nitelenen maslahatların yerine getirilmesiyle yüz yüze kalır. Hacıyyat mertebesinde yer alan maslahatların temini ile mükellef sıkıntılarından kurtulmuş ve zaruri maslahatların (din, hayat, akıl, nesil ve malın korunması) temini sağlanmış olur (s. 212-221).

Şer'i maksadların üçüncü mertebesini oluşturan tahsiniyyat sözlükte; "güzelliğe nispet edilen" anlamına gelir. Zaruri ve hacı maslahatları tamamlayan tahsini maslahatı Cüveyni, "Tahsiniyyat , ne zaruret seviyesine ne de hacet seviyesine ilişkin olmayıp, mekarim-i ahlak'a teşvik gayesini içeren maslahatlardır" diye tarif eder (s. 222). Yazar, Cüveyni dışında, Gazzali, Razi, İzz b. Abdisselam, Şatıbi ve İbn Aşur'un tahsiniyyat tanımlarını ve bu tanımlardan hareketle tahsini maslahatların zaruri ve hacı maslahatlardan farklı yönlerini tespitiye yönelir.

Zaruri ve hacı maslahatlarda olduğu gibi tahsini maslahatlar da dinin, hayatın, aklın, neslin ve malın korunmasını hedef alırlar. Yazar, tahsini maslahatların bu hedeflerini açıklamaları ve örneklerle ele alır (s. 229-234). Devamında, "tekmilat veya tetimmat" ismi verilen ve makasidu'ş-şeria'yı tamamlayıcı unsurlara yer verilmektedir. Dilde tamamlayan manasına gelen "mükemmilat" terim olarak; zaruri, hacı ve tahsini üç mertebeyi tamamlayan hükümler, demektir. Tamamlayıcı unsurlardan ilk defa bahseden "Şifaü'l-Galil"de Gazzali olmuştur. Gazzali bu tür hükümlere "tetimme/tekmile" ismini vermektedir (s. 235).

Yazar, III. bölümde; zaruri, hacı ve tahsini maslahatların kendilerini tamamlayan maslahatlarla ilişkilerini ve maslahatlar arası tearuz söz konusu olduğunda, takip edilecek tercih yöntemlerini ele almaktadır.

İlk kez makasid mertebeleri arasında tercih ve önceliklerden bahseden el-Amidi buna ilişkin bir yöntemden söz etmemektedir. Konuyu metodoloji dahilinde işleyen ilk usulcü Şatıbi olmuştur. Şatıbi, gerek üç temel mertebenin bir biriyle ilişkisi gerekse bu üç mertebenin tekmipleriyle ilişkisini konu edinmektedir. Şatıbi, bu üç mertebe arasındaki ilişkiyi şu cümlelerle anlatır: "Şayet zaruri olan bir şey ihlale uğrarsa, bu yüzden mutlak surette hacı ve tahsini olan şeyler de ihlale uğrarlar. Ama bunun aksine, hacı ya da tahsini olan şeylerin ihlale uğramasından mutlak surette zaruri olanların da ihlale uğraması gerekmez. Evet, bazen tahsini olan şeyin mutlak surette ihlale uğramasından

haci olan şey, bir şekilde zarar görebilir. Bazen de haci olan şeyin mutlak ihlale uğramasından zaruri olan şey bir şekilde zarar görebilir. Bu yüzdendir ki, zaruri olan korunduğunda, haci olanın , keza haci olanın korunduğunda tahsini olanın da korunması uygun düşer. Bu durumda, tahsini, haci için, haci de zaruri için var olduğuna göre asıl olan zaruri olmaktadır” (s. 244).

Şatıbi, zaruri, haci ve tahsini maslahatların tekmileleriyle ilişkisini ise şu ifadelerle belirtir: “Zikri geçen üç mertebenin de tamamlayıcı unsurları (mükemmilat) bulunmaktadır. Öyle ki, bu tamamlayıcı unsurlar bulunmasa, zaruri, haci ya da tahsini olan asıllarında gözetilen asli hikmetler ihlale uğrayıp ortadan kalkmış olmaz.”

Yazar, üçüncü bölümün son kısmında fıkıh usulü konularından olan tearuz ve tercihin tanımı, özellikleri ve şartlarına kısaca yer verdikten sonra beş temel maslahatın kendi aralarındaki takdim-tercih şartlarına ilişkin düşünceleri vermektedir.

Maliki fakihi Karafî'ye göre; beş temel unsurun (din, nefis, akıl, nesil, mal) hangisinin önemli ve öncelikli olduğunun tespiti, ancak bu unsurların tearuzu esnasında olur. Tercih sadece maslahatlar arasında olmaz, bunların dışında mefsetler arasında da tercihe gidilmelidir (s. 264). Esas itibarıyla zaruri maslahatlar, haci ve tahsini maslahatlar karşısında tercih edilir. Haci maslahatlar da tahsini maslahatlara tercih edilir. Zaruri maslahatların tekmileleri de haci ve tahsini maslahatların tekmilelerine takdim edilirler (s. 269). Yazar, son olarak zaruri maslahatlar içerisinde yer alan dinin, nefsin, aklın, neslin ve malın korunması ilkelerinin öncelik durumlarını inceler. Çalışmasının bir çok yerinde bu zaruri ilkelerin sıralamasının ictihadi olduğunu, yani ilim adamlarının sıralamasına göre değişiklik gösterdiğini belirten yazar, Gazzalî'den Ramazan el-Butî'ye kadar yirminin üzerindeki ilim adamının beş temel zaruri ilkeyi sıralayışlarını tablo halinde verir ve kendisi bu sıralamalardan intaç ettiği sonuçları altı madde içerisinde özetlemeye çalışır.